

Subjekti eneseloome võimusuhetes: Agambeni, Badiou' ja Foucault' subjektsuseteooriad semiootilisest vaatepunktist¹

Ott Puumeister

Liberaaldemokraatlikus kontekstis nähakse indiviidi enamasti autonoomse agendina, kel on vabadus valida, kuidas oma elu teostada. Kuid see autonoomsus taandub tavaliselt enese elustiili valimisele ning otsustamisele, mida tarbida. Selline autonoomsus jätab subjekti ilma poliitilisest tähtsusest. Mõtlema *poliitilise subjekti* agentsuse potentsiaalsusest ja võimalusest, pöördub see artikkel 1) Giorgio Agambeni ja tema mõtete poole *mistahes singulaarsustest* ning tulevast poliitikast; 2) Alain Badiou' sündmuse ja sündmuslikkuse käsitluse poole; ning 3) Michel Foucault' enesetehnoloogiate kontseptsiooni poole. Lõpuks vaadatakse kolme autorit semiootika – peamiselt Juri Lotmani kultuurisemiootika – vaatepunktist. Semiootika perspektiiv annab palju juurde poliitilise subjekti mõistmisele nii agendina võimusuhte kontekstis kui ka uurimisobjektina. Subjekti vabaduse võimalikkusest saab diskursuse, poliitilise terviklikkuse ja võimusuhte kontekstis rääkida kui pidevast tähistusprotsessist; veel enam, subjektistki on võimalik rääkida kui katkematust semiootilisest protsessist, mida ei ole võimalik defineerida kindlaksmääratud identiteetide alusel, olemuslikult.

Märksõnad: subjekt, diskursus, võimusuhted, emantsipatsioon, kommunikatsioon, singulaarsus, sündmus, poliitika.

Sissejuhatus

Järgneva eesmärgiks on tegeleda subjektiga. Kuid millisega? Subjekte on erinevates filosoofilistes traditsioonides niivõrd palju, et esimene lause ei tähenda õigupoolest midagi. Peame kitsendama.

¹ Artikli valmimist toetas ETF teadusgrant 8804 „Võimusuhte ja poliitilise kommunikatsiooni semiootilise analüüsi perspektiivid”.

Traditsiooniliselt mõeldakse filosoofias *subjekti* all 1) kogu teadmise ja maailmakogemuse alust (*mina* eelneb teadmisele ja kogemusele); 2) ratsionaalsete võimete kandjat, kes suudab maailma korrastada (Mansfield 2000: 13). S.t, et subjekt on jagamatu alus, kes struktureerib maailma vastavalt oma mõistuse võimetele. Foucault' (2005a: 37–38) järgi on selliseks figuuriks alustrajav subjekt, kellel „puudub [...] vajadus pöörduda diskursuse eripärase instantsi poole.” Alustrajav on subjekt, kes on võimeline otsustama, tegutsema, kõnelema vaid oma teadvusest lähtuvalt, kelle sisemuses peitub tõe maailma kohta ning kes suhestub maailmaga omaenese olemuse kohaselt.

Kui see subjekt üle kanda poliitika sfääri, saame näiteks loomusõiguse traditsiooni, mille kohaselt on ühiskondlik kord, poliitika, õigusnormid kõik inimesele loomumaste õiguste teenistuses. Poliitika ei ole muud kui inimeste loomuse ja vabaduse säilitamine. Kui aga muuta poliitika definitsiooni, muutub ka subjekti käsitus. Mouffe (2000: 101) eristab 1) *poliitilisust*, antagonismi dimensiooni, mis on inimsuhetele iseloomulik, ja 2) *poliitikat*, diskursuste, institutsioonide ja praktikate kogumit, mis organiseerivad inimeste kooseksisteerimist. Kuna teine jääb alati esimese poolt mõjutatuks, on inimsuhete väli põhimõtteliselt sulgematu ning sellel puudub ühtne olemuslik printsiip. Oluliseks saab see, millistes diskursustes ja võimusuhetes luuakse poliitiline kord. Siin ei ole enam subjekt korra aluseks, vaid luuakse koos sellega.

Nagu poliitilisel korral ei ole ühte iseloomulikku korrastavat printsiipi, puudub olemus ka subjektil; tema olemuslikkus toodetakse ühiskonda loovates diskursustes ja võimusuhetes. Nüüd võib ka artikli üldisema probleemi sõnastada: kui subjekt ei ole olemuslikult autonoomne otsustaja ja maailma mõtestaja, vaid ühiskondlike-poliitiliste suhete loodud, siis kuidas me võiksime kirjeldada subjekti agentsust? Millised eneseloometehnoloogiate võimalused on subjektil? Kuidas, olles konstitueeritud domineerivate võimusuuhete poolt, on võimalik subjekti eneseloome?

Niisiis, tegeleme poliitilises korras loodud subjektiga ning otsime tema vabadust võimusuuhete ja poliitilise terviklikkuse kontekstis. Järgnevas on tähtis silmas pidada *desubjektivatsiooni* ehk nende subjektsuse vormide õõnestamist ja lahtiharutamist, mis on eelnevalt loodud. Eneseloome juurde peab liikuma ringiga, kuna meil ei ole võimalik hakata kõnelema vaikuses, tühjas aegruumis, mille valitsejad me oleme. Mingis mõttes peame alati vastama juba kõneldule ja ennast looma selle vastuse kaudu ning poliitiline kord kirjutab suures osas ette, milliseid identiteete tuleb vastusena esita-

da. Praeguses lääne ühiskonnas võib selliseks üldiseks identiteediks nimetada vaba tahtega tarbijat, mistõttu võib artikli probleem tunduda veidi asjakohatu (kui juba ollakse vaba oma valikutes!). Kuid siin otsime midagi muud kui toodete- või elustiilivalikut. Võib öelda, et küsimuse all on agentsus diskursiivse praktikana, subjekti poliitiline võimelisus eneseloomeks.

Et vaadata, kuidas seda mõista, pöördume esmalt Giorgio Agambeni poole, kes näeb põhilist takistust subjekti emantsipatiivsusele poliitilise võimu (riigi, suveräänsuse) olemuslikus biopoliitilises operatsioonis, mille kaudu haaratakse subjekt juba oma sünnist alates valitsevasse poliitilisse totaalsusse ehk muudetakse kodanikuks. Vaatame, mida tähendab *mistahes singulaarsus*, mille ta vastukaaluks seab. Edasi liigume Alain Badiou' juurde, kelle jaoks on peamiseks vaenlaseks poliitilise korra (riigi) loomine ühtse printsiibi alusel ning selle ainuõigeks kuulutamine ehk staatilise poliitilise situatsiooni sisseseadmine. Emantsipatiivsuse otsingul loob Badiou sündmuslikkuse idee, mille järgi on võimalik katkestada see ühiskondlike suhete üheks loendamine, totaliseerimine.

Kolmandaks võtame appi Michel Foucault', kelle jaoks võim ja võimusuhted ei ole enam niivõrd suureks takistuseks, vaid annavad võimaluse ka subjektil ennast luua, vastata võimule võimuga, moodustada enesetehnoloogiaid, mis lähevad „risti üle” valitsevatest praktikatest. Viimaks kaasame Juri Lotmani, kes võimaldab mõelda nii mistahes singulaarsusest, sündmuslikkusest kui ka enesetehnoloogiast semiootilisest vaatepunktist ning selle kaudu võib mõelda ka subjekti vabaduse, eneseloometehnikate uurimisest semiootiliste meetodite abil.

Lisaks selgitamisele, kuidas mõista subjekti vabadust võimusuhetes, on üheks artikli eesmärgiks ka ühendada ja kõrvutada mõisteid erinevatest valdkondadest ning muuta subjekti piirid poliitilises teoorias veidi selgemaks – muuta emantsipatiivne subjekt objektina uuritavamaks.² Seega on järgnev teoreetiline uuring, kuidas kasutada poliitilisest subjektist kõnelevat metakeelt.

² Subjekti objektistamise vastu käib õigupoolest kogu järgnev arutlus, nii et loodetavasti õnnestub mul vältida subjekti *taandamist* mingile objektiivsele kujule-figuurile ning pigem tuua välja võimalused, kuidas kõnetada singulaarseid, lõplikult fikseerimatuid, protsessuaalseid praktikaid.

Agambeni singulaarsus

Agambeni jaoks tähistavad inimõigused loomuliku elu originaalset sisestamist rahvusriigi poliitilis-juriidilisse korda; rahvusriik tähendabki sellist riiki, mis teeb sünnist omaenese suveräänsuse aluse (Agamben 2000: 20–21). „Õigusi omistatakse inimesele (või nad lähtuvad temast) ainult sel määral, kuivõrd inimene on kodaniku koheselt kaduv eeldus (mis ei tohi õigupoolest sellisena kunagi päevavalgele tulla)” (Agamben 2009a: 139). Selline ongi põhiprobleem, mille asetab meie ette biopoliitika³ seoses subjektiga: subjekt on üheaegselt poliitilise kogukonna alus ja samal ajal paratamatult selles kogukonnas loodud. Sünd on algusest saadik kokkulangev rahvusega (Agamben 2000: 21) – inimese eluga arvestatakse vaid niivõrd, kuivõrd ta on kodanik. Ehk: subjekti olemuse määrab ära riik ja subjekti identiteedi kirjutab ette poliitiline terviklikkus, mille eesmärgiks on panna kodanik ja paljas elu kokku langema, ühte sulanduma. Riiki võib siis mõista kui elu erinevaid vorme ühtsustavat ja kinnistada püüdvat poliitilist terviklikkust: riik on see, mis n-ö vormib (individuaalseid või kollektiivseid) identiteete, loob olemisviise, mis pretendeerivad universaalsusele ja ainuõigsusele – ehk tegelikule elule. Nii saavad nt eestlane, palgatööline, täiskasvanu jne selleks bioloogilis-poliitiliseks antuseks, millesse subjekt peab mahtuma, mille kaudu peab ennast identifitseerima: poliitiline identiteet toodetakse inimese loomuliku identiteedina. Paljas elu on *poliitilises korras loodud* inimese olemuse – mis loodud abstraktsete kategooriate kaudu – jääk, mis võimaldab inimese kallal tarvitada piiramatut võimu. Poliitiline terviklikkus ongi saavutatav vaid palja

³ Mõistet *biopoliitika* kasutab Agamben poliitilisele võimule eriomase ja algupärase tegevusena; biopoliitiline operatsioon on poliitilise terviklikkuse (riigi, suveräänsuse) aluseks: „[P]alja elu sissearvamine poliitikasfääri poliitikasfääri moodustab suveräänse võimu algse – ehkki ähmase – tuuma. *Võib isegi öelda, et biopoliitilise keha tootmine on suveräänse võimu algne tegevus* (kursiiv originaalis). [...] Bioloogilist elu oma kalkulatsioonide keskmesse paigutades toob modernne võim lihtsalt päevavalgele salajase sideme, mis ühendab suveräänset võimu palja eluga, tugevdades nõnda sidet kõige ununenuma *arcana imperii*’ga (see visa vastavus modernse ja arhailise vahel lööb välja kõige erinevamate valdkondades)” (Agamben 2009a: 12–13). Võib mõelda seega, et igasugune poliitiline tervikuks struktureerimine on Agambeni järgi olemuslikult biopoliitiline. Võrreldes Agambeniga defineerib Foucault *biopoliitikat* oluliselt kitsamalt: biopoliitika on katse, alates kaheksateistkümnendast sajandist, ratsionaliseerida valitsuspraktikate probleemistikku nähtuste abil, mis on iseloomulikud populatsioonile: tervis, hügieen, sündimus, eluiga, rass (Foucault 2008: 317).

elu pideva loomise kaudu poliitilise välja piiridel (Monticelli 2008: 233) – s.t palja elu väljaarvamise kaudu, et poliitilisus saaks sellele toetuda, selle kohta kehtida, seda pidevalt uuesti luua; sest seadus saab kehtida ainult millelegi enesest väljaspoolsele, seadus loob ennast väljaspoolsele piiritlemise kaudu.⁴

Kuid poliitiline terviklikkus ei ole kunagi eneseküllane ning seega ka lõplikult piiritletav ja igaveseks fikseeritav: toimib alati suhe väljaspoolsega, mille kaudu ennast defineerida. Poliitiline terviklikkus on seega suhteline. Probleem on aga selles, et see, mis välja arvatakse, on juba alati politiseeritud, s.t juba osa sellest korrast, juba poliitiliselt struktureeritud eksisteerivate võimusuhte kaudu. Niisiis Agambeni jaoks osutub tähtsaks küsimus, kuidas sellest suhtest välja astuda, kuidas vältida elu allutamist poliitiliselt toodetud jäägile, paljale elule ning omandamast juba ettekirjutatud poliitiliselt integreeritud identiteete. Selle küsimuse võiks sinse töö kontekstis üldistades kokku võtta: kuidas saab subjekt olla mitte-subjekt, s.t olemata haaratud poliitilises terviklikkuses (riigis) kehtivatesse suhetesse?⁵

Agamben (2000: 3–4) postuleerib *elu-vormi* (*form-of-life*) kui sellise elu, mida ei saa lahutada oma vormist, mida ei ole kunagi võimalik isoleerida paljaks eluks. Elu-vormi jaoks on tema elamise viisid kaalul elamine ise; selline formulatsioon defineerib elu, milles üksikud elamise viisid, aktid ja protsessid ei ole kunagi lihtsalt faktid, vaid alati ja eelkõige võimalused eluks, alati ja eelkõige võime (samas, 4). Vaatamata mõistekujule *elu-vorm* ei tohiks sellist elu mõista kindlat vormi omavana, mis determineeriks alapäraselt olemise viisi. Seetõttu teatab Agamben (2005: 43), et „ei eksisteeri mingit olemust, ajaloolist või spirituaalset kutsumust, bioloogilist saatust, mida inimesed peaksid jõustama või realiseerima.” Me ei pea otsima mitte inimese olemise alust, vaid seda, milline on olemise potentsiaalsus, milliseid võimalikkusi pakub ühiskondlik ja

⁴ Poliitiline võim rajab ennast alati palja elu sfääri eraldamisele elu vormide kontekstist (Agamben 2000: 4). S.t, et kodanikuks-subjektiks olemine ongi ühtlasi ka palja elu ainus ilmnemise viis poliitikas, kuna just kodaniku figuuri kaudu luuakse poliitiselt paljast elu.

⁵ Paljas elu on Agambeni jaoks alati poliitiliselt konstrueeritud, biopoliitika loob eristuse palja elu ja poliitilise elu vahel. Subjekt luuakse just nimelt palja elu kaudu, ehk subjekt on biopoliitiline konstruktsioon. Põhiprobleemiks osutubki siis küsimus, kuidas mitte olla subjekt. Kui ma kasutan Agambenit tõlgendades biopoliitilistest mehhanismidest vabana ennast loovat subjekti, on see minu tõlgendus. Just subjektile vastandab Agamben mistahes singulaarsuse kui keeles-olemise kaudu eneseloomise.

keeleline eksistents inimesele, milline võiks inimene olla oma saamises – ja mitte fikseeritud subjektsuses.

Sellise elu-vormi seletamiseks loob Agamben mõiste *mistahes singulaarsus* (*whatever singularity*); tema jaoks: „Tulev olemine on mistahes olemine” (samas, 1).⁶ Mistahes olemine ei ole ükskõik milline olemine, vaid pigem ükskõik mis vormis oluline olemine (samas). Mistahes, ükskõik kuidas ja millena esinedes, on üksik ja üldine, mina ja kõik teised. Õigupoolest muudab mistahes olemine sellise vahetegemise üksiku ja üldise, mina ja teise vahel ülearuseks. Et seda mõistet paremini välja joonistada, alustab Agamben *näite* struktuuri selgitamisega: näide kehtib kõigi sama tüüpi juhtumite puhul ning on samal ajal nendesse juhtumitesse sisse arvatud; *näide* on mõiste, mis väldib universaalse ja partikulaarse vastandust; singulaarne objekt, mis esitab ennast kui sellist, oma singulaarsust (samas, 9–10). „Näitlik olemine on puhtalt keeleline olemine. Näitlik ei ole defineeritav ühegi omaduse, vaid ainult nimetamise (*being-called*) poolt” (samas, 10). Singulaarne olemine seotakse nii-siis keelelisuse külge, mis esitab iseennast, keelelisuse külge, mis on kõigile inimestele ühine. Just see „Kõige Üldisem (*Most Common*) on see, mis katkestab igasuguse reaalse ühtsuse” (samas) – s.t haagib lahti nimede ja tähistatavate ühiskonna poolt fikseeritud seose, seab kahtluse alla nt inimese eestlane-olemise ja toob esile tema singulaarsuse. Need puhtad singulaarsused kommunikeerivad näite tühjas ruumis, olles sidumata mingi ühise omaduse poolt, ühegi identiteedi poolt (samas, 10–11). Inimese singulaarse keelelise olemise – mis ei tähista! – kaudu on võimalik tekitada katkestus poliitilises korras, mis rajab end identiteetidele.⁷

Kuna singulaarsus ilmneb keeles, mis ei tähista fikseeritud elemente ja määratletud suhteid, siis on see ka täielikult olemusetu.

⁶ *Mistahes* on minu tõlge ingliskeelsest mõistest *whatever*, mis omakorda on tõlgitud itaaliakeelsest sõnast *qualunque*, mis ei tähista mitte partikulaarset või üldist ega individuaalset või geneerilist (vt Agamben 2005, tõlkija märkus 1) – see on ükskõik milline selles mõttes, et ei ole üksiku ega üldise kategooriates paika pandav. Samuti võiks siin tähelepanu pöörata sõnapaarile *tulev olemine*, (*the coming being*), mis võiks tähistada nii tulevikus tulevat kui pidevalt tulevat, s.t saamises olevat.

⁷ Agambenit tõlgendades mõistet *identiteet* kasutada on veidi problemaatiline. Tema jaoks on paljas elu see jääk, mis luuakse ontoloogilisel tasandil, s.t võimuga vahetus kokkupuutes ja vägivaldselt; ning: paljale elule on võimalik rajada elu-vormi. Identiteet viitab rohkem diskursiivsele tähenduslikule üksusele, kuid elu-vorm ontoloogilisele saamisele – see ei tähenda, nagu poleks elu-vorm tähenduslik, vaid et seda pole võimalik taandada diskursiivsele/märksüsteemisele üksusele.

Üldise ja singulaarse suhet ei saa enam mõista kui identse olemuse säilimist ühes indiviidis (samas, 18) – individuatsioon kui inimese olemuse täideviimine mingis loomulikus grupis (nt rahvus) osutub sellest vaatepunktist tähtsusetuks. Identiteet ei mängi singulaarsuse juures mingisugust rolli; *identiteet kui inimese olemus kuulub riigi valdkonda*. Otsustavaks saab siinkohal seega olemusetu ühisuse idee – solidaarsus, mis mingil juhul ei puuduta olemust; singulaarsuste kommunikatsiooni aset-leidmine ei ühenda olemuste alusel (samas, 18–19). Pigem on tegemist hajutamisega, uue kommunikatsiooni-ruumi loomisega, endise olemustel põhineva ühtsuse laialipaiskamise ja uutmoodi suhete kehtestamisega, mis võimaldaksid ilmned mistahes singulaarsustel. Võimaldaksid esile tõusta „näol” kui mistahes asjal kõigi oma omadustega, millest ükski siiski ei konstitueeri erinevust (samas, 19). Riigi võim on tänapäeval rajatud eelkõige välimuse-näilikkuse (*doxa*) kontrollile; poliitika esitab end kui kommunikatiivset tühjust, milles inimese näol on võimalik ilmned – just seda tühja ruumi üritab poliitika kontrollida (Agamben 2000: 96). See tühi ruum on puhas kommunikatiivsus ehk keel. Nägu on erinevate palgete – millest ükski ei ole teisest tõsem – üheaegsus. „Minu nägu on minu väljaspoole: indifferentsuse punkt suhtes kõigi minu omadustega, suhtes minule eripärasesse ja ühisesse, suhtes sisemisse ja välismisse” (samas, 99). Nägu kogu oma potentsiaalsuses saab ilmned keeles-olemises, mitte-tähistavas kommunikatsiooniruumis, milles ei pea viitama tagasi ühele algallikale kui oma olemusele. Nägu on Agambeni jaoks see singulaarsus, mis ilmneb puhta keelelise olemise kontekstis; see, mis osutab vastupanu poliitilisele kodeerimisele, identiteetide omastamisele; nägu viitab mistahes olemisele; see on seotud mitte tähistava, representeeriva keelekontseptsiooniga, vaid n-ö puhta, iseennast esitava keelekontseptsiooniga. Nägu ei ole võimalik taandada representeerivateks atribuutideks.

Mistahes olemine ei ole teatava potentsiaalsuse teostamine; keelelisus ei ole sisule orienteeritud ja nägu ei ole teatava palge (identiteedi) omandamine. Oluliseks osutub siin potentsiaalsus mitte-olla (*to not-be*), s.t mitte kunagi ennast täielikult ammendada, fikseerida, vaid alati sisaldada uusi võimalusi. „Olemine, mis on tõeliselt mistahes, on võimeline mitte-olema; see on võimeline omaenese võimetuseks” (Agamben 2005: 35). Kui ollakse võimelised vaid potentsiaalselt olema, on potentsiaalsuse objektiks teatud akt, s.t üleminek determineeritud tegevusele; kui aga ollakse võimelised potentsiaalselt mitte olema, ei saa akt kunagi moodustuda lihtsast üleminekust või-

malikult tegelikule: „see on potentsiaalsus, mille objektiks on potentsiaalsus ise” (samas, 35–36).⁸ See tähendab, et olemine peab olema võimeline talle etteantud piiridest välja astuma, kehtestama selles kontekstis iseenda võimekust kui mitte-olemist. Potentsiaalsuselt aktiveerimine ei ole kunagi lõplikult saavutatav sündmus, see on lõpmatu seeria modaalseid võnkumisi; see saab iga kord teoks kui edasi-tagasi liikumine mõlemas suunas, pideva muutumise joonel (samas, 19–20). Inimese olemine ei ole sugugi olemuslik asi, vaid „*omaenese eksistentsi kui võimalikkuse ja potentsiaalsuse lihtne fakt*” (samas, 43 – kursiiv originaalis). See potentsiaalsus ongi puhas keelelisus, kommunikatiivsus, mida ei ole kunagi võimalik ammendada ning mis ei kirjuta ette ühtegi olemust, vaid loob tingimused pidevaks eneseloomeks. Seesama keelelisus loob ka ühisuse, mille põhjal mistahes singulaarsused saavad sarnaneda – sarnasus ilma arhetüübita (samas, 48).

Niisiis, samamoodi nagu poliitilise terviku ühtsus ei ole eneseküllane, vaid alati suhestatud väljaspoole (elu-vorm, paljas elu), on ka mistahes singulaarsus suhtelise iseloomuga: kehtestatud ja ellu kutsutud kommunikatiivsuse kaudu. Mistahes singulaarsusel puudub identiteet, see ei ole kontseпти poolt determineeritud, ent samas ei ole ka lihtsalt määratu; pigem on see determineeritud ainult suhtega ideesse, s.t suhtega oma võimalikkuste totaalsusse; selle suhte kaudu piirneb singulaarsus kogu võimalikkusega ja seega saavutab oma determineerituse vaid piiritlemise (*bordering*) teel (samas, 67). Ent kas siin ei loo Agamben ühe totaalsuse (riigi) asemel lihtsalt teist sarnast totaalsust, mis annaks singulaarsusele õiguse eksisteerida – kas ei anna ta selle kaudu singulaarsusele lihtsalt järjekordset *olemust*?

Tundub, et siiski mitte, sest tähtis on siin just see piiritlemine või piirnemine, mis eeldab, et ei eksisteeri sisemust iseeneses, olemuslikult. Selles mõttes ongi riik (suveräänsus) elu-vormi piirav, et pakub elule ainsaks vormiks ning kirjutab tema sisima olemusena elu-vormi sisse kas kodanikuks olemise või mingist rassist olemise jne – ning nende inskriptsiooniviiside kaudu omandab riik oma tervikliku kuju. Vastukaaluks riigi positiivsele identiteediloomele lisab mistahes singulaarsus vaid tühjuse: „Mistahes on singulaarsus pluss

⁸ Vrd nt Foucault' iseloomustusega genealoogilise kriitika kohta: „[G]enealoogiline on see kriitika selles mõttes, et ei tuleta mitte meie praeguse olemise vormist seda, mida meil on võimatu teha või teada, vaid toob sattumuslikkusest, mis on teinud meist need, kes me oleme, esile võimaluse mitte enam olla, teha või mõelda seda, mida me oleme, teeme või mõtleme” (Foucault 2011b: 385).

tühi ruum, singulaarsus, mis on lõplik, kuid siiski kontsepti poolt määramatu. Kuid singulaarsus pluss tühi ruum saab olla vaid puhas välisus, puhas avatus. *Mistahes, selles mõttes, on välisuse sündmus*” (samas, 67 – kursiiv originaalis). Selline negatiivsus on rangelt *suhe*: enesekehtestamine saab toimuda ainult piiridel: kõige väljaspoolsemas sisemuses või kõige seespoolsemas välisuses – ei ole õigupoolest vahet, sest *mina* ongi see piir; potentsiaalsuse pidevalt toimuv sündmus.⁹

Väljaspoolsus ei ole järjekordne ruum, mis asub teisel pool piiritletud (*determinate*) ruumi, vaid on pigem kui üleminek, välisus, mis annab sellele ligipääsu – see on selle nägu, *eidōs*. Lävi ei ole selles mõttes järjekordne asi suhtes piiriga, vaid on piirikogemus kui selline, väljaspoolse sisemuses olemise kogemus (*being-within an outside*). (samas, 68)

Mistahes singulaarsusel ei ole seega asjadega täidetud ruumi, mille suhtes ka singulaarsus oleks teatav olemuslik objekt, mis sellesse kuulub. Mistahes singulaarsus luuakse võimekusest mitte olla see, mis peab olema, s.t keelest, mis midagi ei tähista; see on nägu, millel on (potentsiaalselt) kõik omadused, aga mitte ühtegi defineerivat (identiteeti). Selles mõttes on ehk parem mõtestada mistahes singulaarsust kui teatavat tegevust; kui teatud tüüpi kommunikeerimise viisi, mida ei ole võimalik fikseerida ega ühe mõiste kaudu defineerida. Veel enam, „inimeste keeleline olemus tähendab seda, et nende ainus spetsiifiline võime on tegelikult nende võimetus kunagi täielikult ja lõplikult iseendaga ühte langeda” (Monticelli 2012: 158). Singulaarsusel on fundamentaalne sündmuslik iseloom: pidev saamine ja aset-leidmine, mis ei luba identsust iseendaga, ei luba tekki-da olemusel (sellisel juhul oleksime tagasi alustajava subjekti juures).

Olles selline piiripealne tühjuse olemine, ei ole see võimeline ka tootma uut riiki (ümber)defineerivat printsiipi, andma sellele uut olemuslikku alust, vaid pigem oleks mõeldav võimusuhte ümberstruktureerimine, lagundamine – kui mõelda vastupanuvõimaluste peale. Maailma muutmine ei toimu mitte täieliku ümberkujundamisena, vaid tillukese ümberasetamisena, mis ei viita lihtsalt reaalsele asjaoludele, vaid nende tähendustele (*sense*) ja piiridele (*limits*); see ei leia aset asjades, vaid nende perifeerias (samas, 54) – ehk asjade suhtes iseendasse ja maailma. Mistahes singulaarsus, esitades ennast kui puhtalt keeles-olevat kommunikatiivset olemist

⁹ Agambenil on sündmuslikkus reserveeritud singulaarsuste, emantsipatiivsusse poolele, nagu Badioul, kelle sündmuslikkusest edaspidi pikemalt juttu tuleb.

kõigi oma omadustega – lühidalt, esitades end kui ennast –, harutab lahti eksisteerivad kuuluvussuhted, muudab tähendusi. Siin võib näha ka sarnasust (ehkki mitte samasust) Lotmani käsitlesega piirist kui aktiivsest tõlkemehhanismist. Selle tõlgenduse järgi tekitab mistahes singulaarsus poliitilise korra piiridel aktiivse tõlkeprotsessi, tootes võõraid tekste, mida see kord ei ole võimeline enese keelde tõlkima. Seoses piiri mõistega võib vaadata ka suhet tsentri ja perifeeria vahel – just viimane on see ruum (või õigemini mitteruum, piiriala), milles toimub kõige aktiivsem uute tekstide loomine ja võõraste koodide sissetoomine (Lotman 2001a). Mistahes singulaarsust võib selles kontekstis mõista kui poliitilise terviku piire ületavat, kustutatavat, ja selle kaudu ka tervikut lagundavat-muutvat tegevust. Just poliitilise terviku piiridel toimuv uute tekstide tootmine võib saada kogu struktuuri ümber korraldavaks: piirid avavad ja detsentraliseerivad riigi struktuuri.

Mida siis täpsemalt ei ole riik võimeline oma keelde tõlkima? Just nimelt seda puhast keeles-olemist, olemuse puudumist – s.t identiteedipõhise kuuluvuse puudumist. Mistahes singulaarsused ei moodusta ühiskonda, sest ei oma mingisugust identiteeti, mis toetaks kuulumise sidet; riik võib tunnustada igasugust taotlust identiteedile, kuid mitte seda, et singulaarsused moodustaksid ühisuse (*community*) identiteeti omandamata, et inimesed kuuluvad kokku ilma igasuguse representeeritava kuulumise tingimusega (samas, 86). Riik tunnustab vaid representeeritavat (sisuplaani omavat) identiteeti, ent mistahes singulaarsusel, nagu teame, puudub igasugune sisu (olemus), mis oleks riigi vaatepunktist määratav – just selles mõttes on singulaarsus riigi suhtes täielikult väline, määramatu. Võib öelda, et siin toimub niisiis justkui kahe erineva keelekontseptsiooni kokkupõrge: üks, mille järgi väljendus viitab kindlale sisule (nt Aaviksoo¹⁰ räägib eestlaste „sünnipärasest loomusest”), ja teine, mille järgi väljendus viitab sellele väljendusele enesele, millel puudub referent.¹¹ Kui singulaarsuste keel hakkab tühjendama riigi keelt, osutub esimene viimase jaoks kõige ohtlikumaks vaenlaseks (samas, 87).

¹⁰ Jaak Aaviksoo, „Infokonfliktid ja enesekaitse”, 2011, *Diplomaatia*, nr 91.

¹¹ „[F]ilosoofia tegeleb keele puhta eksistentsiga, mis on sõltumatu keele tegelikest omadustest [...], lingvistika aga tegeleb keelega niivõrd, kuivõrd see on kirjeldatav tegelike omaduste kaudu, kuivõrd sellel on (või pigem, kuivõrd see on) grammatika” (Agamben 1999: 67) – Keel kui konkreetne grammatika on tähistav, representeeriv, abstrahbeeriv; keele puhas eksistents aga see, mis võimaldab mistahes singulaarsuste toimimist.

Kokkuvõtteks küsimus: mis on siis see elu-vorm (mistahes singulaarsus), millelt ei ole võimalik eraldada paljast elu, millele ei ole võimalik rajada riiki? Esiteks, me ei tohi otsida alust subjektile (inimolemust), vaid peame subjekti liitma millegi täiesti olemusetuga, milleks siinkohal on keelelisus, inimese kommunikatiivsus üldiselt. Keele identifitseerivast funktsioonist peame liikuma keele eneseleviitavale funktsioonile, mis võimaldaks luua subjekti kui mistahes singulaarsuse, mis ei oleks haaratav poliitiliste identiteetide mängu. Et vältida tagasilangemist biopoliitilisse allutamisprotsessi, on vajalik pidev eneseloome keeles-olemise kaudu. Mistahes singulaarsus ei ole üksik sündmus, mis defineerib end jäädavalt, vaid end pidevalt uuendav-loov sündmus(likkus), mis pidevalt piiritleb end keele potentsiaalsuses, mis jääb alati lõpuni ammendamata, aga on siiski alati tegelik (subjekti jaoks saadaval). Mistahes singulaarsust võib näha kui vastupanupunkti biopoliitilisele inskriptsioonile; poliitilise korra n-ö ebamugavuspunkti, mis ei luba seda lõplikult sulgeda ega seetõttu ka lõplikult toota allutatud subjekti. Subjekt tuleneb kokkupuutest ja -põrkest nende dispositiividega¹², milles ta on *mängu asetatud*; subjektsus on toodetud seal, kus elusolend, puutudes kokku keelega ja asetades end keeles mängu, etendab võimatust olla taandatud lihtsale žestile (Agamben 2007: 72). Niisiis on küsimus eelkõige selles: suhtes millise dispositiiviga, millise süsteemiga, struktuuriga on subjekt võimeline ennast looma, sest individuaalset fikseeritud subjekti-olemust ei eksisteeri – subjekti ei eksisteeri ilma selle vastanduseta, vastandusliku subjektiveerimistegevuseta. Agamben üritab, mulle tundub, näidata, et biopoliitilise palja elu tootmise identifitseeriv keel ei ole ainus, mille põhjal on võimalik end luua, vaid et subjektil on kasutada see inimesele omane keeles-olemine, mis võimaldab esitada ennast kui ennast – lihtsamalt öeldes, mitte kasutada vaid etteantud tähendusi, vaid neid ise luua, ja nende kaudu ennast. Biopoliitilisest (vägivaldselt) allutatud subjektist (mis võimaldab palja elu tootmist) saab olla teisiti, saab see mitte-olla, ning kehtestada end kui aktiivne subjekt (pidevas tähendustavas protsessuaalsuses olev elu-vorm – riigi seisukohast kui mitte-subjekt, identiteeditu), mis on võimeline looma olemusetut ühtsust, viitamata ühelegi määravale subjekti vormile.¹³

¹² Prantsuse keeles *dispositif*, on inglise keelde tõlgitud kui *apparatus* (vt mõiste kohta täpsemalt Agamben 2009b; McGushin 2007: 100).

¹³ Agamben toob sellise olemuselt aktiivse subjekti-ühtsuse kohta näideteks immigrandi, mis seab kahtluse alla rahva mõiste, ja 1989. aastal toimunud meeleväljavaludused Tiananmeni väljakul, milles osalejatel ei olnud mingeid selgeid

Badiou' sündmuslikkus

Kui Agambeni mõtlemine vastupanust ja subjekti autonoomsusest riigi struktuuri suhtes keskendub eelkõige poliitilise struktuuri õõnestamisele, selle tähendusetuks muutmisele ja subjekti tühjendamisele igasugusest poliitiliselt defineeritud identiteedist-vormist – ehk on negatiivne –, siis Badiou üritab esitada positiivsemat teooriat sellest, kuidas mitte olla see, mis me peame olema, ehk kuidas olla mitte määrat(let)ud riigi poolt. Badiou panuseks võiks eelkõige olla singulaarsuse enese ruumi ja aja(loo) loomise mõtestamine. Järgnevalt vaatamegi lähemalt, kuidas Badiou nendele probleemidele läheneb.

„Kuna iga poliitika on singulaarne, ei saa olla ka poliitika definitsiooni” (Badiou 2005: 46).¹⁴ Näeme, et Badiou' jaoks ei ole poliitika seotud riigiga, vaid sündmusega – riigile vastandumisega. Poliitika on ainuline sündmus, mis peab looma iseenda tõe ilma eelnevalt eksisteerivate reeglite ja normideta. „Poliitika on riskantne, võitluslik ja alati osaliselt jagamatu truudus iseennast autoriseerivale sündmuslikule singulaarsusele” (samas, 23). Et aga täpsemalt määratleda, milles seisneb poliitika ning selle suhted riigiga, olukorraga ja subjektiga, peame kõigepealt lahti harutama *olukorra, riigi, sündmuse ja subjekti* mõisted.

Olukord on kõige lihtsamalt öeldes see, millised elemendid on esitatud, kuidas need on esitatud ja nende omavahelised suhted piiritletud – ehk igasugune paljusus. Olukorra seisund¹⁵ on struktureeritud teatava loendamise kaudu ning kuulumise ja sissearvamise kriteeriumite järgi (Riera 2005: 3); olukorra seisundis loendatakse

nõudmisi, mistõttu riik ei saanud neist aru ning oli „sunnitud” kasutama vägivaldat (Agamben 2000; 2005). Siia võib rahuliku südamega lisada veel 2011. aasta septembris alguse saanud Occupy-üritused, milles osalejad keeldusid esitamast konkreetseid nõudmisi ning tahtsid luua just nimelt kommunikatsiooniruumi, milles oleks võimalik n-ö puhas eneseesitlus poliitilise subjektina (mille nimeks sai 99%).

¹⁴ Badiou' singulaarsuse-määratlus on Agambeni omaga suhteliselt sarnane: põhiline joon mõlema puhul on Riigi kehtestatud süsteemist erinemine; singulaarne on see, mis konstitueerub teiste vahenditega kui Riigi kasutatav tähendusüsteem. Kuid Badiou' *poliitika* mõiste on radikaalselt vastanduv Agambeni biopoliitilisele operatsioonile, poliitilisele struktureerimisele, mis iseloomustavad suveräänsust, riiki.

¹⁵ Badiou kasutab kahemõttelist sõna *état*, mis tähistab nii seisundit kui riiki, lisades *olukorra seisundile* poliitilise tähenduse. Kahjuks ei ole võimalik eesti keeles ühe sõnaga mõlemat kasutusviisi edasi anda, nii et kasutan vastavalt seisundit ja riiki.

olukorra struktuur üheks (Badiou 2005b: 95). Mida tähendab see üheks loendamine? Ei midagi muud kui terviklikuks sidumist, totaliseerimist; kõigi elementide koondamist ühtse printsiibi alla, et moodustada piiritletud eneseküllane stabiilsete suhetega entiteet (nt riik loendab sõna otseses mõttes oma kodanikke või kaardistab oma elanike geene). Riik¹⁶ on lihtsalt igasuguse ajaloolis-sotsiaalse olukorra metastruktuur, s.t seadus, mis garanteerib Ühesuse (samas, 105); ent teiselt poolt: riik ei ole rajatud sotsiaalsele sidususele, mida see väljendaks, vaid pigem lahtisidumisele, mida see keelab (samas, 109). Riik keelab juba kirjeldatud suhete ja elementide kustutamist ja ümberkirjeldamist – see on staatilisusele ja täielikkusele orienteeritud ühtsus. Sarnaselt Agambenile (aga ka Lotmanile ja Laclauale) ei näe Badiou (2005b: 93), et olukorda oleks võimalik lõplikult struktureerida ja sulgeda: kogu paljususe-presentatsioon on avatud tühjuse ohule – tühjus on selle olemine; ning tühjus iseenesest on esitamatu ja fikseerimatu. Niisiis peab olukorra seisund fikseerima struktuuri suhtes tühjusega ehk struktuurivälisega, mida ei ole võimalik selle reeglite alusel esitada, struktuuri sisse arvata.

Struktuuri lõplik sulgemine on seega ontoloogilisel tasandil võimatu, ja seda kõigi siin töös kasutatud autorite käsitlustes. Lotmani jaoks eksisteerib kultuuris fundamentaalne tõlkimatus, pidev pinge diskreetse ja kontinuaalse kodeerituse vahel, mistõttu ei ole lõplikult fikseeritud tähendus kunagi võimalik. Samas on just see pinge, tõlkimatus, uudsuse tingimuseks ning tähenduse fikseerimisel jääb tekst siiski alati minimaalselt kakskeelseks. Selles mõttes on retoorika Lotmani jaoks mitte keele kaunistuseks, vaid hoopis pärisosaks; troobid, mis ühendavad erinevaid semantilisi kooslusi, säilitavad alati oma keelelise paljususe (Lotman 2006). Samamoodi jääb Badiou olukorra seisund alati piirnevaks tühjusega; see olemise paljusus (võib ka öelda, et tähenduse üleküllus), mida metastruktuuri abil sulgeda üritatakse, muudab struktuuri alati uuendusele avatuks, muudab olukorra otsustamatuks. Agambeni jaoks on keeles-olemine, keeleline potentsiaalsus – millel ei ole otsest ja paratamatut seost ühegi tähistus- ja olemisviisiga ja millel on seega potentsiaalsus tähistada ükskõik mida – see, mis takistab palja elu täielikku tootmist suletud poliitilises tervikus. Foucault' käsitluses ei eksisteeri diskursust etteantud struktuuriprintsiipidena, vaid alati

¹⁶ Agambeni riigi, suveräänsuse ja Badiou' riigi, olukorra seisundi vahel on märgatav sarnasus: kumbki ei ole muud kui paljususe ühtustamine, ühiskondliku välja struktureerimine ühtse printsiibi järgi, mida jääb aga alati kummitama see, mida ei ole võimalik struktureerida (elu-vorm, singulaarsus, paljusus).

ainult n-ö kõne vormis, tegelike lausungitena; ei ole determineerivat suhet diskursuse reeglite ja lausungite vahel, sest ainult viimaste kaudu saavad esimesed aktualiseeruda. Laclau (1993) räägib tähistamisprotsessi samaväärsus- ja erinevusloogikast, hõljuvate tähistajate vohamisest ühiskonnas, mille fikseerimine hegemoonia ja tühja tähistaja loogika abil on vaid ajutiselt võimalik. Kuna diskursusel ei ole oma sisemist fikseerimisprintsipi, jääb antagonistlik ontoloogiline dimensioon alati ontoloogilisel tasandil toimuvat struktureerimist õõnestama; kuid esimene on samuti just struktureerimisviiside uuenduste allikaks, ehk tingimuseks pidevale tähistusloomele.

Tagasi Badiou' juurde: sündmus on niisiis olukorra seisundi katkestus, selle uuendamine; riigi vastamiseseadmine seda piiritleva tühjusega. Sündmuse keele peab looma subjekt, kes liidab sündmuse olukorra seisundiga, ja selle tagajärjel muutuvad ka suhted struktuuris. Subjekti ei saa siin mõista kui indiviidi, identiteeti ega konkreetset tegutsejat – jällegi, subjekt on kui tegevus, sündmuse keelt loov operatsioon, mis omandab pärisnime; võib olla nii üksik kui kollektiivne, kuid alati seotud lõpmatusega, pidevalt edasilükkuva tõega, mida ta lõplikkuse tingimustes realiseerib. Oluline on, et subjekt ei ole Badiou' järgi element olukorras, vaid piiripealne ennastloov praktika – fikseerimatu kõneleja (eriti vastandudes lihtsalt keele tähenduste representeerijale, teadmiste valdajale, on subjekt aktiivne lausungite – ehk uute kõneaktide – looja).

Subjekt on just nimelt truuduse kandja ja toetuspunkt, see, kes kannab sündmuslikku tõeprotsessi, mistõttu ta ka ei eksisteeri eelnevalt; ta on sündmusele eelnevas olukorras täielikult mitteeksisteeriv – tõeprotsess kutsub subjekti esile (Badiou 2001: 43). Subjekt esineb siin koos sündmusega singulaarsusena, s.t, et tal ei ole eelnevat identiteeti, olemust ega eksistentsi. Võrreldes Agambeni käsitlusega võib Badiou subjekti mõista kui Agambeni mittesubjekti, mistahes singulaarsust, mis luuakse totaalsust lõhestades, identiteedist loobudes. Subjekt kui lokaalne konfiguratsioon ei ole ei truuduse operaator ega sekkumine, vaid pigem sündmuse liitmine olukorda; subjekt ei tähista samuti kindlat entiteeti; subjektiivsatsioon on pärisnimi olukorra sees, mis tähistab tühjuse ilmumist (Badiou 2005b: 393), s.t on olukorra seisundi piiride ületamist tähistav, sisse tungiv välisus. Nagu sündmusel pole kindlat vormi

ega paikapandud koostiselemente, nii ei saa ka subjekti taandada ühele esinemiskujule – subjekt ja sündmus on samaaegsed.¹⁷

Subjektivisatsioon ajab sündmuses tõe saamise jälgi (samam, 394) – teeb sündmuse suhtes olukorraga tõseks. Subjekt liidab *kontingentselt* sündmuse vormi ja sisu, ta on ühendustrajektor, mis loob sündmuse keelt nimetamistegevuse kaudu ja samal ajal saab sündmuses loodud. Subjekt on juhus, s.t ta on eraldatud keelest ja teadmisest, mis toimivad loomuliku korranä; subjekt vastandub korrastatud teadmisele kui terminite kaudu aktiivselt tõe tootv protsess (samam, 396). Keel¹⁸ ja teadmised on asetatud riigi poolele kui fikseeritud suhetega süsteem; sündmus ja subjekt, võib öelda, kuuluvad kõne valda, s.t on ainulised lausungid, mis ei omada tähendusi süsteemist, vaid omaenese toimimise kaudu suhetes teiste sündmustega ja subjektidega. Sündmus ja subjekt ei ole teineteiseta mõeldavad. Selles mõttes on sündmuslikkus immanentne – välistest tingimustest sõltumatu ennastloov subjektiivne aegruum. Lahutatuna olukorra seisundi tingimustest, on sündmus rangelt juhuslik – just selle kontingentsuse kaudu on võimalik sündmuse subjektiivne olemus; omaenese subjektiivne kõne- ja nimetamistegevus.

Subjekti kasutatavatel nimedel ei ole olukorra seisundis referenti, seega need ei topelda juba kehtestatud keelt, pigem viitavad terminitele, mis „saavad olema olnud” esitatud uues olukorras (samam, 398). Subjekt peab looma sündmuse elementide tähistamise vahendid, enne kui need elemendid olukorra seisundis eksisteerida saavad – nimi on sündmuse eksistentsi tingimus: see loob veel mitte olevale referendile ruumi, milles see saab olema olnud. Subjekt nimetab sündmuse võimalikuks ja retroaktiivselt tõseks. Käesolevas, aktuaalses situatsioonis on subjekt äratuntav keelekasutuse järgi, mis on küll olukorrale omane, kuid mille referendid, võib öelda, on alles

¹⁷ Badiou’ subjekt on õigupoolest küllaltki sarnane Agambeni elu-vormile või mistahes singulaarsusele, kellel on samuti eelkõige sündmuslik olemus, s.t mitte-olemus struktuuri vaatepunktist.

¹⁸ Badiou kasutab keelt kahes tähenduses: 1) teadmise, entsüklopeedia keel, mis kuulub olukorra seisundi juurde; 2) subjekt-keel, mis kuulub tõeprotsessi juurde; ma olen subjekt-keelt siin vahel iseloomustanud ka kui kõnet, et rõhutada selle süsteemivälisust. Agambeni keeles-olemine võiks sellega seoses olla see üldisem tingimus, mis teeb subjekt-keele võimalikuks; mulle tundub, et Badiou’ on keelest rääkides veidi konkreetsem, samam kui Agamben räägib keelelisusest ja kommunikatiivsusest üldiselt; lisaks on Agambenil keeles-olemine seotud sündmusliku emantsipatiivsusega – kui keeleline potentsiaalsus.

moodustamisel (samas, 398).¹⁹ Märkame siin lisaks Agambeni kasutatud ruumilisele dimensioonile olulisena ka ajalist: subjekt peab *usaldama* oma nimetamist, mis *eeldab* tähendust ja referenti, suhet sündmusesse ja seega sündmuse subjekti konstitueerivat võimu. Oluline on siin Badiou' kasutatud ajavorm – ennetulevik (*futur antérieur*), mis viitab subjekti vaatepunktist alalisele nimede referentsi edasilükkamisele (samas, 399): täielikku tõde ei saabu kunagi, ja just seetõttu on truudus tõeprotsessile ja usaldus nimetamisele tähtsad: *sündmuses luuakse tõde, mis ei ole kunagi lõplik*. Subjekt nimetab tühjalt tulevat universumit, mis saavutatakse, lisades olukorrale tajumatu tõe; subjekt on samal ajal selle lisanduse lookaalne etapp ja lõplik reaalsus – subjekt kui tühja keele enese-nimetamine (samas, 399–400). Subjekt loob olukorra keelt kasutades uue singulaarse keekekasutuse, teisaldades tavatähendused ja liites uue kasutuse sündmuse tulevate tähistatavatega; subjekt on aktiivne *tõetootja*, mitte passiivne vastuvõtja. Sündmuse keel saab tähistavaks siis, kui tõde saab teoks ning moodustatakse uus olukord. Subjekti keekekasutuse järgi on võimalik mõista tõde *retroaktiivselt* – kui nimed saavad omale referendid. Subjekt *tõestab* sündmuse.

Nüüd aga vaatame, kuidas on sündmus ja sündmuslik tõeprotsess otseselt seotud poliitikaga, mis, nagu öeldud, vastandub stabiilsele struktureeritud riigile – ehk kuidas on poliitika emantsipatiivne.

Sündmus on poliitiline, kui selle materjal on kollektiivne, kuid see ei tähenda lihtsalt numbrilist paljusust, pigem pakub kollektiivsus välja kanali kõigi virtuaalseks kokkukutsumiseks (Badiou 2005a: 141). Võib öelda, et tegemist on kommunikatsiooni- ja interaktsiooniruumi loomisega, mis on rajatud egalitaarsetele põhimõtetele. Poliitika ei tee inimestel vahet identiteedi, seisuse ega kuuluvuse alusel; see on vahetult universaliseeriv, mis sarnaselt Agambeni olemusetu ühtsusega viitab sellele, et poliitika teostab kogu võimalikku potentsiaalsust, piirneb kogu võimalikkusega. Seega toob poliitika esile olukorra lõpmatuse (samas, 142). Poliitika kutsub välja riigi võimu; poliitiline sündmus katkestab riigi võimu subjektiivse eksimuse, s.t, et tõeliselt poliitilise sündmuse toimumisel riik paljastab ennast, paljastab oma võimu ülejäägi ja oma repressiivse dimensiooni (samas, 144–145). Poliitika toob seega esile riigi ebaloolumulikkuse ja olukorra lõpmatuse ehk riigi jõukasutuse struktureerimistevõimel. Sündmuse-järgne riigi võimu tuvasta-

¹⁹ Põhimõtteliselt võib öelda, et sündmuse kontekstis peab looma uue diskursuse, mis võimaldaks eelnevalt nähtamatu nähtavaks teha ja müra kuuldavaks kõneks muuta (Rancière 2011: 4).

mine on poliitiline ettekirjutus (samas, 145), mille abil on võimalik emantsipatiivne poliitika. Badiou mõtestab siin vabadust kui riigi distantseerimist ja võimu ülejäägi mõõtmist: niisiis ei ole tegemist otsese vastandumisega – misjuhul oleks tähelepanдав kahe pooluse teineteist tingiv suhe –, vaid eemaldumisega, riigist lahtiütlemisega.

Poliitiline on seega sündmus, mis toob välja riigi totaliseeriva funktsiooni, loob ruumi, milles on võimalik luua kollektiivne tõeprotsess subjekti keelekasutuse kaudu. Lisaks objektiivse olukorra keelele, mis võimaldab arvamuste kommunikeerimist, eksisteerib ka subjekt-keel (*langue-sujet*) (subjektiivse situatsiooni keel), mis võimaldab tõe sissekirjutust (Badiou 2001: 82). Nii poliitika kui subjekti loomine toimivad niisiis eelkõige keelelise tegevuse – tähenduste muutmise ja loomise – kaudu, mida ei ole võimalik riigi poolt struktureerida, lisada teadmiste entsüklopeediasse.

Just see lõpliku totaliseeriva tõe võimatus, millele subjekt peab truuks jääma, lisab Agambeni olemusetule ühtsusele olulise – ajalise – dimensiooni, mis võimaldab järgida emantsipatsiooni ajalugu (ehk singulaarsust). Agambenit ja Badioud subjektiloomes seisukohalt kokkuvõtvalt tõlgendades võib välja tuua kolm olulist punkti: 1) riigi poolt identifitseeritud subjekti olemuse tühjendamine, riigi poolt kasutatava keele tähenduste tühjendamine, subjekti liitmine kommunikatiivsuse (keeles-olemise) kui sellisega võimaldab luua subjekti kui singulaarsust (riigi poolt vaadatuna mitte-subjekti), millel ei ole ettekirjutatud loomust; 2) subjekt kui singulaarne (poliitiline) sündmus, millel puudub olemus, peab astuma olemusetusse ühtsusse, peab toetama sündmust, et moodustada emantsipatiivne kollektiiv; 3) nii nagu sündmus ei saa kunagi olla terviklik olukord, ei ole ka subjekt kunagi lõpetatud-piiritletud Tõde, vaid peab toimima oma keele kaudu oma tõde luues, tõde, mis „saab olema olnud” pideva truudusliku nimetamise kaudu tõeprotsessis – subjekt kui (Badiou’ mõttes) poliitiline praktika, mitte piiritletud entiteet.

Agamben ja Badiou üritasid vabaneda riigist, poliitilisest suletud ja rangelt struktureeritud tervikust, mis kehtestab subjektide identiteete eelkõige (vägivaldse) võimu kaudu: eesmärgiks oli mõelda emantsipatiivsest subjektist võimusuhetest väljaspoolsena. Järgnevalt aga vaatame Foucault’ ja Lotmani abil, kas on võimalik mõista subjekti vabadust ka võimusuhte ja domineerivate süsteemide kontekstis ning proovime kahe lähenemise vahel leida ühenduspunkte.

Subjekti tõde

Nii Badiou kui Agamben üritavad mõelda autonoomiast ja emantsipatiivsest poliitikast väljaspool võimusuhteid:

Geneerilise protseduuri autonoomsus välistab igasuguse mõtlemise *võimutasakaalu* või *võimuvõitluse* terminites. Võimutasakaal on entsüklopeedia otsustus. Mis subjekti autoriseerib, on eristamatu, geneeriline, mille lisanduv saabumine märgib sündmuse globaalset mõju. Ei ole mingit seost otsustamatu üle otsustamisel ja esitamisel mahasurumisel. (Badiou 2005b: 408)

Poliitika on seega iseseisev ennastloov sündmus, mis ei vastandu riigile; õigem oleks ehk öelda, et riik vastandub poliitikale, kui viimane peaks ilmnema. Kui poliitika määratleks end vastanduse kaudu riigile, tähendaks see siiski riigist sõltuvaks, selle poolt defineerituks jäämist.²⁰ Ent poliitika ei toimi vastanduste kaudu, vaid immanentses tõekonstruktsioonis, mis ühelt poolt annab subjektile võimu luua ennast selles protsessis, ja teiselt poolt peab subjekt olema see, kes tõeprotsessi kannab. Ehk subjekt n-ö „saab olema loodud” emantsipatiivses poliitilises sündmuses, s.t et subjekt on alatises pooleliolemises.

Seega riik tegeleb vastandumisega: sündmuslikke suhteid ja ühendusi mitte mõistes kasutab jõudu, et sündmust likvideerida; rajab ühiskondliku struktuuri mitte eksisteerivatele suhetele, vaid nende vägivaldsele fikseerimisele (keelule neid mitte lõhkuda). Riik on siin põhimõtteliselt repressiivne aparaat, mille haardeulatusest tuleb pidevalt välja libiseda, jääda tabamatuks ja kirjeldamatuks, et saada võimalus autonoomiaks. Nüüd saab põhiküsimuseks: kuidas – ja kas on üldse võimalik – ühendada niisugune vaade diskursusteoreetilise (eelkõige foucault’liku) vaatepunktiga, mille järgi igasugune subjektiloomine saab toimuda ainult võimusuhte kontekstis, ainult diskursuse kaudu, mis on ühiskondlikult toodetud? Kuidas mõista subjekti vabadust võimusuhetes?

Foucault’ käsitluses on igasugune sotsiaalne ja diskursiivne formatsioon sündmusliku iseloomuga, see tähendab, et need ei ole

²⁰ Siin võib viidata Lotmani ja Uspenski (1978: 219) käsitlusele antikultuurist: „[A]ntikultuur luuakse niisugusel juhul kultuuriga isomorfseks, tema näo järgi; ka seda peetakse märgisüsteemiks, millel on omaette väljendustasand. Võiks öelda, et antikultuuri tajutakse miinusmärgiga kultuurina [...]”. Kui tegemist oleks vastandava suhtega, oleks sündmus riigiga isomorfne, samakujuline, ehk jääks sellest tingituks, eksisteeriks kui AntiRiik.

paratamatud ja universaalselt fikseeritud struktuurid, vaid võimusuhte kinnistamise tagajärjel tekkinud ajaloolised nähtused. Sündmustamine (*eventalization*) tähendab näitamist, et asjad ei ole sugugi paratamatud ning ajalooüleselt fikseeritud (Miller, Rose 2009: 7). Siiski ei tasuks foucault'likku sündmustamist võrdsustada Badiou' sündmuslikkusega. Ehkki Foucault' mõistes tähendab see samuti valitsevatele süsteemidele n-ö mõõdu andmist, nende võimumehhanismide väljatoomist, mille kaudu toimitakse, on tal sündmustamine suunatud just riigi (suletud võimusuüsteemi) vastu. Seega on tegemist pigem dekonstruktiivse praktikaga, mis seab endale eesmärgiks paljastada ajaloolise paratamatuse sattumuslikkust. Me peame mõistma olemasolevat poliitilist korda kui ajaloolist sündmust, mitte kui paratamatult loomulikku struktuuri. Agambeni ja Badiou' singulaarne sündmuslikkus on eelkõige asetatud autonoomse ja emantsipatiivse poliitika poolele – just selle sündmuslikkuse kaudu on võimalik määrata võimustruktuuride ülejääk.

Foucault näeb võimusuhteid Agambenist ja Badioust veidi erinevast vaatepunktist. Tema jaoks on võimusuhted igasuguse subjektiloome lahutamatuks osaks, need on eelkõige produktiivsed, tõe tootvad. Agamben ja Badiou näevad aga võimusuhteid ennekõike kui vaba subjekti eksisteerimist piiravat nähtust: need on poliitilise korra juurde kuuluvad ning subjekti väljastpoolt allutavad-defineerivad. Kui Foucault' jaoks on võimusuhted ka subjekti enesetehnoloogiates märgataval kohal, siis Agamben ja Badiou üritavad neist selles valdkonnas vabaneda ja liita subjekt millegi muuga: Agambeni puhul keeles-olemine, kommunikatiivsus, mis võimaldaks riigi poolt konstitueeritud subjekti olemusest vabaneda, ehk muutuda mitte-subjektiks; ja Badiou' puhul subjekti kujunemine kollektiivses tõeprotsessis. Nii kommunikatiivsus kui tõeprotsess on kui teatavad võimalused vabanemiseks diskursuse võimust, kuid samal ajal peavad need protsessid toimuma ju keele kaudu ehk diskursiivselt, ent tähtis tundub olevat just diskursuse reeglite kirjutamise võimalus – mis vahendite kaudu ennast tähistada ja luua, allumata ühegi partikulaarse diskursuse reeglitele.

Et vaadata, kas siiski annab leida ühiseid jooni Foucault' võimusuhte käsitlusel ja Agambeni ning Badiou vastupanu mõtestamisel, toome välja Foucault' (2011a: 277–278) esitatud kolm subjekti objektiveerimise viisi. Esiteks, teaduslik teadmine, mida võib näha kui riigi poolt identifitseeritud subjekti olemust ja riigi poolt kasutatavaid tähendussüsteeme – just nende süsteemide lagundamine annab võimaluse mistahes singulaarsuse loomiseks vajaliku ruumi

avamiseks. Teiseks, lahutamisp практиkad, mis kasutavad teaduslikku teadmist, arvamaks ühiskonda sisse ja sellest välja subjekte kirjeldatud olemuse alusel – lahutamisp praktikate võimetuks muutmine loob aluse või tühjendab pinna olemusetu ühtsuse loomiseks. Kolmandaks, tehnikad, mille kaudu inimene ennast ise subjektiks muudab – subjekt kui alati lõpetamata protsess tõeloomisel, see, kes loob iseenese töö poliitilises sündmuses.

Leiame siin igale Foucault' kirjeldatud võimusuhte valdkonnale Badiou' ja Agambeni esitatud vastupanumehhanismid, kusjuures subjektiloomes seisukohalt osutub tähtsaks mitte olla defineeritud ja kirjeldatud esimese kahe – teadmise ja võimu²¹ – valdkonna poolt, sest ka vastanduse kaudu jääb subjekt mingis mõttes võimul olevast teadmisest sõltuvaks. Selline vajadus eneseloomiseks, mis ei ole piiritletud teadmiste ja võimu poolt, saab vajalikuks vaid siis, kui eeldame, et ühiskondlikud suhted ja eksisteerivad tähendussüsteemid ei väljenda mingit universaalset tõde, et see tõde on omane vaid partikulaarsele ühiskonnakorraldusele. Kuid järjekordne raskus seisneb selles, et ka subjekt ei valda ega konstitueeri *tõde*, mille järgi ennast konstrueerida. Subjekt konstitueerub ühiskondlikes suhetes. Selles mõttes ei ole küsimus mitte eraldumises ega ühiskonnast väljajaastumises, vaid selle ühiskonna struktureerimisprintsiipide kahtluse alla seadmises (millele sündmus just suunatud on), teistlaadse diskursuse väljakäimises ja teistsuguste organiseerimispõhimõtete loomises. See vastupanu – teistsugune organiseeritus – asub Foucault' jaoks võimusuhetes, kuid Agambeni ja Badiou jaoks nendest väljaspool, nad näevad võimusuhteid kui olemuslikult riigi valdkonda kuuluvaid suhteid, mis seetõttu on võimetud tootma subjektiivset (sündmuse või singulaarsuse) tõde. Seega tuleks luua teistlaadi suhted: poliitiline sündmus toimib just egalitaarsete suhete loomise kaudu.

Jääksin siiski seisukoha juurde, et ka subjekti emantsipatiivne eneseloomes diskursus toodetakse võimusuhetes. Esiteks juba seetõttu, et selle tootmiseks on vajalik teatav suhe riiki. See suhe ei ole küll vastanduv (miinusemärgiline), vaid sündmuse abil riigi n-ö kaugusse asetamine, mis võiks tähendada just paikapandud teadmiste ebaloomulikustamist, sündmustamist Foucault' mõttes. Teiseks, kui me tõlgendame igasugust ühiskondlikku suhet võimusuhtena

²¹ Vaata teadmise, võimu ja subjekti jaotuse kohta Foucault' töödes lähemalt Tamm 2011.

(inimeste ebavõrdse suhestatusena),²² siis on igasugune kollektiivsus seotud ka võimuga – tõe tootmine ei saa toimida ilma seda tõe kinnitamata, ennistamata selle *võimu*. Poliitilise subjekti seotus ühiskondlike (tähistus)süsteemidega rõhutab vajadust jälgida, milliste diskursustega on subjekti tõe moodustumine ajalooliselt seotud. Kui tänapäeva ühiskonnas luuakse tõe eelkõige teadusliku teadmisega ja poliitiliste ettekirjutustega, siis peab vastupanu – autonoomne subjekti tõe – samuti olema paratamatult nende valdkondadega suhtesse asetatud, ehkki mitte determineerivasse ega otseselt vastanduslikku, vaid just nimelt kui katse olla teistmoodi, arendada välja *tõene subjektiivne enesetehnoloogia*.

Foucault laskub sellise enesetehnoloogia otsinguil antiikaega ja leiab eelkõige stoikute mõtlemisest nähtuse nimega *enesehool*, mis kõige üldisemalt öeldes on enese testimine subjektina, eesmärgiga subjekti transformatsioon ja konstitueerimine eetilise tõe subjektina (Foucault 2005b: 460). Enesehoole *mõttevormina* nimetab Foucault meditatsiooni, mis on vastandatud ühelt poolt mälulisele refleksioonile ehk tõe äratundmisele (Platon) ja teiselt poolt meetodile ehk süstemaatilise ja objektiivse teadmise tootmisele (Descartes) (samas). Mõlemad viimatinimetatud tehnoloogiad viitavad absoluutsele tõe, olemusele, mis tuleb avastada kas inimese sisimast või välisest maailmast. Enesehool seevastu ilmneb kui „sotsiaalsete suhete intensifikatsioon” (Foucault 1988: 53) – enesesesulgumisele või teaduslikule teadmisele keskendumise asemel on keskpunktis just subjekti suhted maailmaga ja ühiskonnaga. Selline töö enesega, milles esmast tähtsust omavad just suhted ümbritsevaga, on askees, mida võib mõista kui tõe teadmise subjekti konstitueerimist õige käitumise subjektina, mille käigus asetatakse ennast vastavusse maailmaga, mis on tajutud, ära tuntud ja praktiseeritud kui test (Foucault 2005b: 485). Tõene teadmine ja õige käitumine on omavahel lahutamatult seotud, vastupidiselt descartes’ilikule vaatele, mis lubab teada tõe vaid ratsionaalse mõtlemise kaudu. Samuti on oluline, et see õige käitumine *ei sõltu*²³ sotsiaalsetest, religioossetest

²² Badiou’ jaoks põhineb tõeprotsessis loodav sündmuslik ühtsus küll egalitaarsusel, kuid see peab saama kehtestatud siiski teatud ebavõrdses suhtes riiki. Sündmuslik tõe rajaneb võrdsusel, kuid selle tõe suhet riiki võiks siiski tõlgendada võimusuhtena: sündmuse immanentne egalitaarsus ei laiene olukorrale tervikuna; riigi eesmärgiks on sündmuslikkus allutada olukorra seisundile.

²³ Siinkohal oleks ehk kasulik meeles pidada Gilles Deleuze’i ütlust Foucault’ subjektsuse-käsitluse kohta: eksisteerib subjektsuse mõõde, mis küll tuleneb võimust ja teadmisest, kuid ei ole neist sõltuv (Deleuze 1999: 84).

ega kultuurilistest koodidest, vaid peab olema subjekti enese tõde järgiv.

Subjekti tõde loov pidev tegevus enese kallal eeldab kolme valdkonda: 1) enese testimine, mis võimaldab hakkama saada tarbetute asjadeta; 2) enese läbiuurimine, mis võimaldab hinnata tehtud tegusid, leida vigu ja teha sel teel kindlaks õige käitumisviis; ning 3) töö enese kui objekti kallal, milles jälgitakse pidevalt enese esitusi ja seda, kuidas need esitused on seotud subjektiga (Foucault 1988: 59–64). Selline tegevus võimaldab luua nii teadusliku teadmise ja subjekti kui ka poliitilise korra ja subjekti vahel ainult talle omase (võib ehk öelda ka, et singulaarse) suhte. „[E]nsekultuur seab endale eesmärgiks täiusliku enesevalitsemise – teatava püsiva poliitilise suhte ise ja enese vahel” (Foucault 2011c: 342). See püsiv suhe ise ja enese vahel on tugevalt seotud elu estetiseerimisega, enese elu muutmisega teavat laadi teadmise objektiks, et „teha sellest *technē* – kunst” (samas, 339). Siin tasub aga mainida, et ei kunstitöö ega teadmise objekt ei ole mõistetud tänapäevases tähenduses. Esimene ei ole mitte valmis ja piiritletud objekt, vaid tähendab pidevat enese väärtustamist, täiustamist ja tähenduslikuks muutmist; teine on pigem teadmine oma tegevusest, teadlik olemine sellest, milliste eesmärkide nimel tegutseda ja kuidas neid saavutada.

Subjekti tõde enesehooles, võib öelda, on niisiis pidevas pooleliolemises, sest enesehool on ka desubjektivisatsioon. Püüeldakse kommete, kultuuri ja hariduse ületamisele, püüeldakse selle poole, mis keegi võiks olla selle asemel, mis temast kultuuriliste vormide poolt kujundatud on: eneseks saamisel muututakse kellekski, kes ei ole kunagi olnud (McGushin 2007: 106). See tähendab põhimõtteliselt uue subjektiivsuse vormi loomist, mis vastab subjekti ainukordsusele. Kuid tasub tähele panna, et selline enese „konversioon”, enesepraktikate lõppsiht, kuulub siiski võimusuhte valda: inimene kuulub iseendale, on iseenda isand, vastutav vaid enese ees, praktiseerib enese üle autoriteeti, mida miski ei ohusta – inimesel on enesevõim (Foucault 1988: 65).

Väga hästi ja kokkuvõtlikult toob antiikse enesehoole ja modernsete subjektiivsuse vormide vahelise vastanduse välja McGushin (2007: 110), öeldes, et enesehool kui vastupanu normalisatsioonile on immanentne lunastus, mis ei postuleeri vajadust pääseda ideaalsesse maailma, vaid pigem enese muutmist praeguses maailmas; niisiis enese muutmise antiiksed praktikad võiksid olla potentsiaalselt vastupanupunktiks normalisatsioonile, distsipliinile ja biopoliitikale. Siin ei üritata subjekti diskursuses objektiveerida, vaid pigem toota diskursust, millel on subjektile transformatiivne mõju; ei

üritata subjekti allutada seadusele, vaid luua subjekti olemist temast enesest lähtuvalt (samas, 125). See ei tähenda, et me peaksime hakkama käituma nagu kreeklased, et valitsevas poliitilises korras vabadust saavutada, vaid et esmatahtis on vastupanu kehtivatele võimu ja teadmise vormidele, mis on suunatud subjekti objektiveerimisele.

Enesehoole tänapäevases kontekstis võikski tähendada ennekõike desubjektivatsiooni poliitilises korras kehtivatest subjektivormidest, ettekirjutatud identiteetidest. Desubjektivatsioon ei ole aga võimalik ilma enese singulaarse suhestamiseta maailma ja ühiskonnaga, singulaarse subjektiivse enesetehnoloogiata, uudse subjektivatsioonivormi loomiseta. Enesehoolt tänapäevases võimusuhte kontekstis võiks mõista kui põhimõttelist vastupanu, domineerivate võimuvormide lahtiharutamist subjektiivse tõese enesetehnoloogia kaudu.²⁴ Märkame, et ka siin ei ole niivõrd tähtis otsene vastandus, vaid pigem eemaldumine domineerivatest suhetest ja võimusuhte ümberpaigutamine subjekti vaatepunktist.

Mulle tundub niisiis, et võime tõmmata paralleele Foucault' enesehoole, Agambeni singulaarsuse ja Badiou sündmuslikkuse vahel, mis kõik otsivad vaba, emantsipatiivse poliitilise subjekti võimalust kontekstis, milles iseenesest, algupäraselt ei eksisteeri ei subjekti ega vabadust – mõlemad on ühiskondlikud konstruktsioonid. Niisuguse kõrvutamise juures leidub muidugi ka probleeme. Näiteks Agamben ei räägi käsitletud tekstides peaaegu kunagi subjektist kui singulaarsusest, vaid alati kui poliitilise korra ühest allutatud elemendist, singulaarsus on tal põhimõtteliselt mittesubjekt, s.t identifitseerimatu nähtus. Lisaks ei kasuta ta oma poliitilises filosoofias terminit *diskursus*, mis Foucault' jaoks on ka aktiivse subjektiloome seisukohalt esmatahtis – enesehoole eesmärgiks on eelkõige tõese subjektiivse diskursuse loomine. Samas räägib Agamben keeles-olemisest ja kommunikatiivsusest kui singulaarsuse ilmnemise tingimusest, mida võib siduda ka diskursuse mõistega. See tähendaks aga, et me ei mõistaks diskursust pelgalt kui võimu toimimise vahendit poliitilises korras, vaid ka aktiivse subjektiloome vahendina. Ning Foucault räägib samuti desubjektivatsiooni vajadusest, mis tähendab eelkõige domineeriva diskursuse allutamismvormide lagundamist.

²⁴ Siin tuleks ehk taas rõhutada, et me ei räägi siin olemuslikust, essentsialistlikust, absoluutsest tõest, vaid singulaarsest, kontingentsest ja alatise muutumises olevast tõest, mis on subjekti eripärane olemisviis, mitte jumalik ettekirjutus ega ühiskondlik norm ega tema kõige sisemine tõde.

Järgmise probleemina võib välja tuua, et nii Agamben kui Badiou tegelevad eelkõige poliitilisuse ontoloogilise tasandiga, võimu vahetu toimimisega inimestele, samas kui Foucault vaatleb eelkõige võimu diskursust, keelelis-epistemoloogilist tasandit. Kuid diskursus ei ole pelgalt ühiskondlike suhete kirjeldamise ja kinnistamise ning identiteetide (subjektiivsuse vormide) loomise vahend, vaid ka, laiemalt võttes, just poliitilisuse, ühiskondliku olemise tootmise vahend. Seega me ei saa käsitleda poliitilisust diskursuseta, sest poliitiline ühtsus luuakse tähistussüsteemide kaudu; diskursiivset formatsiooni võiks ehk vaadata laiemalt kui vaid tekstide süsteemi, seda võiks mõista kui ühiskonna korrastamise süsteemi, mis loob nii võimu toimimise kui ka subjektiloomingu tingimused.

Seoses diskursuse ja võimuga kerkib esile järgmine vastasseis: Agamben ja Badiou keskenduvad eelkõige võimuhetkest väljaastumisele; nii singulaarsuse kui sündmuslikkuse tingimustes loodud ühtsus ei toimi võimuhetes, mis asuvad just riigi poole peal. Diskursuse ja võimuhete omavaheline tihe seotus, nende lahutamatus on ilmselt ka põhjuseks, miks *diskursuse* mõistest loobutakse. Võimuhetes luuakse ennekoike allutatud subjekti ning võimuhetked on diskursiivne nähtus, seega tuleb mõlemast loobuda. Kuid, nagu öeldud, mõistes diskursust laiemalt ka subjekti enesetehnoloogiate tõde tootmise tingimusena, vaadeldes subjekti ka kui aktiivset võimuhete modifitseerijat, võiksid ka mõisted *subjekt*, *diskursus* ja *võimuhetked* esineda vabaduse ja emantsipatiivsuse lahtimõtestamises.

Vaatame järgnevalt, kas sellesse sündmuslikku subjekti emantsipatsiooniprotsessi saab lisada ka Juri Lotmani käsitlused kultuurilisest plahvatuses ja autokommunikatsioonist. Kui oleme võtnud aluseks, et aktiivset subjektiloomet võib käsitleda diskursiivse protsessina, aitab semiootiline lähenemine ehk selgemalt läheneda subjekti konstitueerimisele kui ühiskondlikule tähendustamisprotsessile.

Plahvatus ja autokommunikatsioon

Juri Lotmani käsitlus plahvatuslikust arengust kultuuris võib osutada tähtsaks just nimelt uurimisel, kuidas moodustub sündmusliku subjekti tõde. Mäletame, et sündmus saab olla kirjeldatud sündmusena vaid tagasivaatavalt, n-ö täites algselt tühjad nimetused tähistatavatega – see pidev retroaktiivne protsess moodustabki põhimõtteliselt tõeprotsessi. Plahvatushetkega kaasneb Lotmani (2001b: 25) järgi „kogu süsteemi informatiivsuse järsk suurenemine”. See

tähendab, et järsult suureneb valikuvõimalus, milliste tähendustega ennast siduda. „Domineerivaks elemendiks, mis määrab tulevase liikumise, võib plahvatuse tagajärjel saada süsteemi iga element või isegi plahvatuse poolt juhuslikult tulevase liikumise võimalus-tevõrgustikku haaratud teise süsteemi element” (samas, 25).

Badiou sündmus kirjeldab õigupoolest sarnast olukorda: sündmuskohat (*site événementiel*) avab valikuvõimaluste ruumi, mis võimaldab süsteemist autonoomse tõeprotsessi konstrueerimist. Kuid plahvatuse ära kirjeldamisel, mõtestamisel kultuuris muutub tehtud valik ainuvõimalikuks: „Toimunu sünnib uuesti, peegeldudes vaateleja kujutlustes. Sealjuures transformeeritakse sündmused põhjalikult: see, mis juhtus, nagu me nägime, juhuslikult, tundub ainuvõimalikuna” (samas, 26). Ehk plahvatushetk, milles avanes tohutu hulk valikuid, elimineeritakse ja muudetakse seaduspärasuseks. „Ajaluks tuuakse ajaloole objektiivselt täiesti võõras eesmärgimõiste” (samas, 28). Just selle sõna otseses mõttes ära kirjeldamise vastu on suunatud Badiou’ sündmuse ajaline dimensioon, truudus tõeprotsessile. Ja just siin osutub tähtsaks subjekti roll: ta peab jätkuvalt nimetama seda tehtud valikut subjektiivsena, ta peab liitma sellele oma pärisnime, ainukordsuse, mis takistab liitmist reeglite süsteemi. Ühelt poolt on küll vältimatu, et sündmus saab olukorras esitatud, lihtsalt selleks, et olla oluline ja midagi tähendada, kuid samal ajal on tähtis singulaarsuse (subjektiivsuse) säilimine, mille abil oleks võimalik moodustada kollektiiv teiste singulaarsustega (Agambeni probleem: mille alusel luua olemusetut ühtsust).

Lotman (2001b: 45) pakub ka võimaluse mõista valiku tähtsust võimusuhte kontekstis: „Teadlik käitumine on võimatu ilma valikuta, s.o individuaalse aspektita, ning eeldab järelikult pärisnimedega täidetud ruumi olemasolu”. Pärisnimi on see, mis ei kuulu keelesüsteemi, ei allu süsteemi reeglitele, kuid just pärisnimi on see, mis laseb kommunikatsioonisituatsioonil esineda kõnena – individuaalse esitusena. See ruum, milles sündmuslik subjekt konstitueeritakse, milles plahvatus toimub, sisaldab alati valikuvõimalust; kuid just selle tehtud valiku kehtestamine valikuna ehk subjektiivse tõena on, mulle tundub, võimu küsimus – pärisnimega liidetud tõeprotsess, mis „saab olema olnud” (kas kollektiivse või individuaalse) subjekti tõde.

Seoses valikuga osutub tähtsaks ka kahe kommunikatsioonimudelid käsitus kultuursüsteemis: 1) mina–tema kommunikatsioon ja 2) mina–mina kommunikatsioon.

Mida rõhutatud on süntagmaatiline korrastatus, seda assotsiatiivsemaks ja vabamaks muutuvad semantilised seosed. Seepärast on tekstil kanalis MINA–MINA tendents kattuda individuaalsete tähendustega ning see saab indiviidi teadvusesse kogunevate korrastamata assotsiatsioonide organiseerija funktsiooni. (Lotman 2010: 138)

Ehk kui mina–tema kommunikatsioonimudel on eelkõige informatsiooni edastamiseks (samas, 128), s.t ühiskonnas-kultuuris juba eksisteerivate teadmiste vahetamiseks, siis mina–mina mudelis toimub autokommunikatsioon, mille käigus tõlgendatakse ümber vastu võetavad tähendused ning luuakse uuendusi tähendussüsteemis.

Siit leiame ka semiootilise seletuse Agambeni postuleeritud keeles-olemisele, mis on võimeline mitte-olema: juba teadete vastuvõtmise protsessi endasse on sisse kirjutatud kehtivate tähenduste lahti liigendamine ja uudsel viisil kokku panemine. Autokommunikatsiooni ei pea seega mõistma kitsalt kui *mina suhet iseendaga*, vaid pigem enese pidevat suhestamist maailma ja ühiskonnaga, ning nendes kehtivate süsteemide pidevat ümberliigendamist. Foucault' käsitletud enesehoole tehnikad on selles suhtes autokommunikatsiooniprotsessile väga lähedased: mõlemad teenivad subjekti loomise eesmärgil valitsevate tähistussüsteemide ümberkorraldamist.

Kui me vaatame subjekti 1) kui kedagi, kes aktiivselt tõlgendab ja selle kaudu transformeerib ühiskonnas valitsevat teadmist, kultuuris ringlevat informatsiooni, siis avastame selle fundamentaalse keeles-olemise, mis põhjendab subjekti singulaarsust, ja 2) kui kedagi, kes plahvatushetkel kinnistab oma tehtud valikule (sündmusele) pärisnime, mis takistab selles sündmuses loodud kõne (diskursuse) kustutamist süsteemipoolse kirjeldamise kaudu – siis, ma arvan, et meil on võimalik uurida subjekti kui võimusuhte kontekstis ka teatavate piirideni ennast autonoomselt tõesena kehtestavat protsessi (kõnelejat), keda ei saa taandada ettekirjutatud identiteetidele või lubatud identifikatsiooniaktidele. Loomulikult on alati vajalik silmas pidada subjektipoolse diskursuse loomise praktikat suhetes nii teadusliku teadmise (teadmiseiga üldisemalt) ja lahutamispraktikatega (võimu mehhanismidega) ning mitte taandada subjekti jällegi teise äärmusse – piiramatult vaba tõlgendajana ja teadmise kehtestajana. Kui korrata Agambeni öeldut, siis subjekt ilmneb vaid kokkupuutes dispositiiviga – ehk teadmise, võimusuhte ja subjektsuse praktikate kokkupuutel. Küsimus ongi selles: kokkupõrkes milliste tähistussüsteemidega subjekt konstitueeritakse – kas biopoliitilistega, elu riigi seisukohalt tootvatega, vägivaldselt alluta-

vatega, või sündmuslikega, riiki lagundavate ning samal ajal uudsust loovate diskursustega?

Kokkuvõtteks: subjekti vabadus võimusuhetes?

Viimaks võiks teha väikese kokkuvõtte Agambeni, Badiou', Foucault' ja Lotmani vaadetest vaba subjekti võimalikkusest poliitilise terviklikkuse kontekstis. Agamben ja Badiou kirjutavad eelkõige poliitilise filosoofia traditsioonis, mistõttu võib nende käsitus semiootika seisukohalt jääda ehk liigselt teoreetiliseks, kuid ma arvan, et siiski võib nende töödest leida olulisi kokkupuutepunkte nii Lotmani semiootilise kui Foucault' eelkõige ajaloolis-kriitilise mõtlemisega.

Nii Agambeni kui Badiou' jaoks on riik poliitilisuse seisukohalt midagi vägivaldset ja ebaloomulikku, mis asetab ühiskondlikele suhetele peale range struktuuri, mida aga esitatakse kui loomulikku-looduslikku paratamatust. Riik esitab ennast kui ainuõiget struktureerimisprintsipi, milles loodud elu vormid representeeritakse kui inimesele olemuslikud olemise viisid. Agambenil on igasuguse poliitilise korra aluseks palja elu eraldamine ja poliitilisest tervikust väljaarvamine, mis võimaldab inimeste elu üle valitsemist, nende allutamist võimule. Kuid riiki ei ole siiski võimalik kunagi lõplikult sulgeda, sest ontoloogilisel tasandil eksisteerib fundamentaalne paljus, tähenduse üleküllus, potentsiaalsus, mis seab pidevalt kahtluse alla võimu toimimise mehhanismid.

See vabastav sündmuslik potentsiaalsus on nii Agambeni kui Badiou' puhul seotud keelelisusega. Esimene näeb inimese emantsipatiivset võimalust just keeles-olemises ja kommunikatiivsuses, milles on võimalik tähistada just enesele vastavat olemist, elu-vormi, ning luua uuelaadset olemusetut ühtsust, mis ei põhine identiteetidel ning mida seetõttu ei ole võimalik lõplikult defineerida. Teise jaoks on subjekt lahutamatu sündmuslikust iseloomust; subjekt on see aktiivne nimetaja, kes olukorra seisundi kontekstis loob oma subjekt-keele kaudu uudseid tähendusi, mis võimaldavad ka riigi struktuuri lahtiliigendamist. Emantsipatiivne poliitiline tegevus on eelkõige nähtud võimusuhetest väljumisena, s.t, et emantsipatiivne poliitika saab toimida vaid egalitaarsetelt alustelt ehk sellises olemussetus ühtsuses, mis ei raja end identiteetidele ega seisunditele. Samas peab siiski eksisteerima teatav suhestatus riigiga, valitseva süsteemiga; näiteks Badiou räägib, et sündmuse abil on võimalik

anda mõõt riigi võimuülejäägile. Seega ei ole tegemist vastanduva suhtega, vaid enese loomisega teistelt alustelt; sündmuslikkus on nende kahe mõtleja jaoks midagi süsteemivälist (ehkki alati süsteemiga seonduv), pidevalt toimuv uuenduspraktika, mis ilmneb just keelelises tegevuses.

Just see keelelisuse moment annab hea võimaluse ühendada Agambeni ja Badiou' töö Foucault' uuringutega ajaloolistest diskursiivsetest formatsioonidest ja subjekti suhestatusest nendega ning Juri Lotmani semiootilise käsitlusega kultuurist. Foucault' jaoks on subjekt lahutamatult seotud võimusuhetega ja diskursusega. Ka subjekti eneseloometehnika peab avalduma diskursuses, s.t, et subjekt peab looma oma tõese diskursuse, mis on suhestatud valitseva diskursiivse formatsiooniga. Subjekti enesetehnoloogiad on konkreetsed ajaloolised praktikad, mis varieeruvad vastavalt kultuurilisele ja ühiskondlikule kontekstile. Foucault' välja joonistatud alustelt võib uurida, millised konkreetsed subjektivatsiooniviisid ühiskonnas toimivad, milliseid konkreetseid vastupanutehnikaid subjekt eneseloomes kasutab – ehk uurida ajalooliselt emantsipatiivset praktikat, mida Agamben ja Badiou' filosoofiliselt mõtestavad.

Juri Lotmani järgi võib subjekti mõista kui semiootiliste tähendustamispraktikate kogumit; subjekt on semiootiline üksus, mis moodustub kultuuris ringlevate tekstide ja keelte kokkupuudetest. Ent tähtis on rõhutada, et tegu ei ole otsese determinatsiooniga, vaid subjekt ka aktiivselt moodustab ennast tõlgendades ning luues tekste ning ka uusi koode mitmekeelses kultuuris. Subjekt on mitmekeelne enesemoodustuspraktika, mis on paratamatult suhestatud valitsevate kultuurikoodidega, kuid mis samas aktiivselt neid ümber mõtestab ja pidevalt uudsust loob. Niisiis on subjekti enesetehnoloogiatele võimalik läheneda semiootilise vaatepunkti kaudu, uurida subjekti tähendustavate toimumismehhanismide ja funktsioonide kaudu kultuuris. Samamoodi võib vaadata poliitilisust kui semiootilis-diskursiivset elukeskkonna moodustamispraktikat, milles on võimalik jälgida erinevate keelte, nimetamispraktikate kokkupuõrkeid, nt enesekirjeldusprotsessid, mille kaudu luuakse poliitilist ühtsust. Emantsipatiivne poliitiline subjekt kui aktiivne diskursuses kõneleja, enesetehnoloogia praktiseerija pidevas autokommunikatsioonis.

Pöördume lõpuks veel tagasi diskursuse ja selle seoste juurde singulaarsuse ja sündmuslikkusega ning lisame autokommunikatsiooni.

[P]ole küllalt sellest, kui öelda, et subjekt moodustub sümbolises süsteemis. Subjekt ei moodustu mitte lihtsalt sümbolite mängus. Ta

moodustub reaalses praktikates [...] On olemas enesemoodustuse tehnoloogia, mis kasutab sümbolised süsteemid ära ja läheb neist risti üle. (Foucault 2011c: 349)

Minu ettepanek on siin töös olnud, et me ei vaatleks diskursust kui pelgalt sümbolsüsteemi, mis on võimu teenistuses ja mille kaudu kirjeldatakse võimalikke subjektiivsuse vorme, vaid pigem vaadelda ka igasugust subjektiloomis- ja võimupraktikat diskursiivsena. See tähendab, et nii poliitilist allutamistegevust kui ka poliitilist emantsipatiivset protsessi võiks vaadelda eelkõige tähendustamisena. See ei tähenda lihtsalt loomuliku keele kasutamist abivahendina, vaid tähendustamist fundamentaalse semiootilise mehhanismina, mis hõlmab kommunikatiivsust ja ühiskondlikke suhteid-praktikaid laiemalt. Sellele tõlgendusele viitavad ka Agambeni kasutatud keelesolemise ja kommunikatiivsuse mõisted ning Badiou' käsitletud nimetamine ja subjekti keele loomine sündmuses – need on põhimõtteliselt tõeliselt poliitilist reaalsust loovad, kuid siiski keelelised-diskursiivsed kõige laiemas mõttes. Vaba, emantsipatiivse subjekti võimalikkus leidub niisiis pidevas autokommunikatiivses tähendustamispraktikas, mis on küll lahutamatult seotud võimusuhetega, kuid ei ole neist sõltuv.

Kirjandus

- Agamben, Giorgio 1999. *Potentialities*. Stanford: Stanford University Press.
- 2000. *Means without end: Notes on Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2005. *The Coming Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2007. *Profanations*. New York: Zone Books.
- 2009a. *Homo Sacer. Suveräänne võim ja paljas elu*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- 2009b. What is an Apparatus? — Agamben, G. *What is an Apparatus? and Other Essays*. Stanford: Stanford University Press, 1–24.
- Badiou, Alain 2001. *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*. London, New York: Verso.
- 2005a. *Metapolitics*. London, New York: Verso.
- 2005b. *Being and Event*. London, New York: Continuum.
- Deleuze, Gilles 1999. *Foucault*. London, New York: Continuum.

- Foucault, Michel 1988. *The History of Sexuality Vol. 3. The Care of the Self*. New York: Vintage Books.
- 2005a. *Diskursuse kord*. Tallinn: Varrak.
- 2005b. *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France 1981–82*. New York: Palgrave Macmillan.
- 2008. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978–79*. New York: Palgrave Macmillan.
- 2011a. Subjekt ja võim. — Foucault, M. *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 277–309.
- 2011b. Mis on valgustus? — Foucault, M. *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 366–390.
- 2011c. Eetika genealoogiast: poolelioleva töö ülevaade. — Foucault, M. *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 310–354.
- Laclau, Ernesto 1993. Discourse. — Goodwin, R. E.; Pettit, P. (eds.). *A companion to contemporary political philosophy*. Oxford: Blackwell, 431–437.
- Lotman, Juri 2001a. The Notion of Boundary. — Lotman, J. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. London, New York: I.B. Tauris Publishers, 131–142.
- 2001b. *Kultuur ja plahvatus*. Tallinn: Varrak.
- 2006. Retoorika. — Lotman, J. *Kultuurisemiootika*. Tallinn: Olion, 186–211.
- 2010. Kahest kommunikatsioonimudelist kultuuri süsteemis. — Lotman, J. *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125–148.
- Lotman, Yuri M.; Uspensky, Boris 1978. On the Semiotic Mechanism of Culture. *New Literary History* 9(2): 211–232.
- Mansfield, Nick 2000. *Subjectivity: Theories of the self from Freud to Lacan*. New York: University Press.
- McGushin, Edward F. 2007. *Foucault's Askesis: An Introduction to the Philosophical Life*. Evanston: Northwestern University Press.
- Miller, Peter; Rose, Nikolas 2009. *Governing the Present. Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Monticelli, Daniele 2008. *Wholeness and its remainders: theoretical procedures of totalization and detotalization in semiotics, philosophy and politics*. Tartu: Tartu University Press.
- 2012. Poliitika ja/kui sõprus. Agambeni mis-tahes-singulaarsused ja nende tulev kogukond. *Vikerkaar* 1/2: 149–165.
- Mouffe, Chantal 2000. *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso.
- Rancière, Jacques 2011. *The Politics of Literature*. Polity Press.

- Riera, Gabriel 2005. Introduction. Alain Badiou: The Event of Thinking. — Riera, G. (ed.). *Alain Badiou: Philosophy and its Conditions*. Albany: State University of New York Press, 1–20.
- Tamm, Marek 2011. Teadmine, võim, subjekt: Michel Foucault' töö ajalugu. — Foucault, M. *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 393–428.